

ایتالیایی‌ها در سرآغاز عکاسی ایران*

(۱۸۶۲/۱۸۵۳ میلادی - ۱۲۷۹/۱۲۷۰ قمری)

** محمد رضا طهماسب پور

تاریخ دریافت مقاله: ۸۲/۸/۹
تاریخ پذیرش نهایی: ۸۲/۱۰/۵

چکیده:

عکاسی در اروپا و در کشور فرانسه اختراع شد. از حدود سال‌های ۱۸۵۸/م ۱۲۷۲ ق. به بعد، سال‌های رواج جدی و آغاز شکوفایی عکاسی در ایران است. حمایت ناصرالدین شاه، (۱۸۹۵ - ۱۸۳۰/م ۱۳۱۳ - ۱۲۴۶ ق) چهارمین پادشاه از سلسله قاجار، که شیفته هنرها و از جمله عکاسی بود، سبب شد تا بسیاری از کاربردهای سودمند این پدیده مدرن قرن نوزدهم، توسط عکاسان ایرانی و خارجی شناخته و به کار گرفته شود.

کوشش، تجربه و ماجراجویی‌های افرادی از کشورهای روسیه، فرانسه، ایتالیا و اتریش نیز در کشف و پیشبرد برخی کاربردهای فن عکاسی در ایران بسیار شایان توجه است. از میان اروپاییانی که در سال‌های نخست رواج عکاسی در ایران، تاثیر قابل توجهی داشته‌اند، سهم ایتالیایی‌ها از برخی نظرها بیشتر است. در این گفتار، تلاش شده است تا فعالیت‌های مربوط به عکاسی ایتالیایی‌ها در ایران، در فاصله زمانی سال‌های ۱۸۶۲ - ۱۸۵۳/م ۱۲۷۹ - ۱۲۷۰ ق. مورد بررسی و کنکاش قرار گیرد.

واژه‌های کلیدی:

عکاسی ایران، قاجار، ایتالیایی‌ها، دارالفنون، آلبوم خانه.

مقدمه

برخی کاربردهای فن عکاسی در ایران بسیار شایان توجه است. با توجه به عکس‌ها و اسناد باقیمانده از دوران قاجار، از میان اروپاییانی که در سال‌های نخست رواج عکاسی در ایران، حضور و تاثیر قابل توجهی داشته‌اند، سهم ایتالیایی‌ها که بیشتر در مشاغل نظامی و تدریس فنون آن در دارالفنون فعالیت می‌کردند، از برخی نظرها شایسته بررسی و دارای جایگاه ویژه‌ای است.

این مقاله، تلاش شده است تا فعالیت‌های مربوط به عکاسی ایتالیایی‌ها در ایران، در فاصله زمانی سالهای ۱۸۶۲-۱۸۵۳م/۱۲۷۹-۱۲۷۰ق. بر اساس منابع نوشتاری و اسناد و آلبوم‌های باقیمانده از دوران قاجار، به ویژه آلبوم خانه سلطنتی کاخ گلستان، مورد بررسی قرار گرفته، جنبه‌های تاثیر گذار کار آنان بر عکاسی ایران آشکار شده و مورد تحلیل قرار گیرد.

عکاسی در میانه‌ی سال‌های قرن نوزدهم اختراع شد و جاذبه‌ی دهر آمیز آن انگیزه‌ای شد برای بازنمایی و کشف دنیای پیرامون و ناشناخته‌ای که دیدار آن خواهندگان بسیاری داشت. پس از طی دوران نخستین و پر زحمت عکاسی با صفحه نقره^۱، سال‌های ۱۸۵۸م/۱۲۷۲ق. به بعد، سال‌های رواج جدی و آغاز شکوفایی عکاسی در ایران است. ناصرالدین شاه، (۱۸۹۵-۱۸۳۰م/۱۳۱۳-۱۲۴۶ق) که شیفته هنرها بود، در واقع مروج اصلی عکاسی در ایران نیز بشمار می‌آید. در پرتو توجه و اشتیاق وی به عکاسی و کوشش‌های نخستین عکاسان ایرانی بود که بسیاری از کاربردهای سودمند این پدیده مدرن قرن نوزدهم، در ایران شناخته و به کار گرفته شد.

افزون بر این‌ها، کوشش، تجربه و ماجراجویی‌های افرادی از کشورهای روسیه^۲، فرانسه، ایتالیا و اتریش نیز در کشف و پیشبرد

۱- فوکه‌تی (Focchetti)

دیگری که در ایران، دست به تجربیاتی در عکاسی زده‌اند نیز نام برده است^۱. با اینکه از تجربیات انجام شده توسط فوکه‌تی، تاکنون نمونه‌ای دیده نشده است، اما تایید آزمایش‌های او برای ثبت عکس به روش کلودیون‌تر در منابع نوشته شده رسمی دوران ناصری، نقش او را به عنوان یکی از پیشگامان در تاریخ عکاسی ایران ماندگار کرده است. فوکه‌تی تا سال ۱۸۶۲م/۱۲۷۹ق. در ایران بوده و پس از آن دوباره به ایتالیا بازگشته است^{۱۱}.

فوکه‌تی (Focchetti) افسر ایتالیایی، از نخستین کسانی است که نام او به عنوان یکی از پیشگامان در عکاسی ایران به ثبت رسیده است. وی از جمله شش تن معلمانی بود که از وین، پایتخت اتریش، برای تدریس در مدرسه تازه تاسیس دارالفنون، استخدام شده، در ماه نوامبر سال ۱۸۵۱م/۱۲۶۸ق. به ایران آمدند^۲. فوکه‌تی معلم توپخانه و طبیعیات بود و به شاگردانش فیزیک، شیمی و داروسازی درس می‌داد ولی به علت نداشتن آزمایشگاه، اغلب این دانش‌ها را با نقشه و تصویر به شاگردان می‌آموخت^۳. وی در کار جراحی نیز با دکتر پولاک^۴ در بیمارستان دولتی همکاری می‌کرد و بیماران را با اتر بیهوش می‌ساخت^۵. فوکه‌تی، سرپرستی خط تلگراف تبریز به تهران را نیز برعهده داشت^۷.

۲- کلنل لویجی پشه (Luigi Pesce)

کلنل پشه، شهروندی از اهالی شهر ناپل ایتالیا بوده که همراه عده دیگری برای تعلیم نظامیان در سال ۱۸۵۱م/۱۲۶۸ق. وارد خدمت دولت ایران شده بودند. این عده، در مدرسه نظامی دیگری که برای رقابت با مدرسه دارالفنون بنا شده بود و ریاست آنرا سرهنگی یونانی بنام مترتسو^{۱۳} (Matratso) برعهده داشت مشغول خدمت شدند. پشه، بعدها مأمور تعلیم نظامیان کرمانشاه شد^{۱۴}. کلنل پشه نیز همانند برخی اروپائیان مقیم ایران، از مناظر و ساختمان‌های آن زمان تهران و نقاط دیگر ایران، عکس‌هایی جالب توجه تهیه کرده است^{۱۵}.
به گمان زیاد، پشه؛ نخست در تهران و سپس در کرمانشاه و

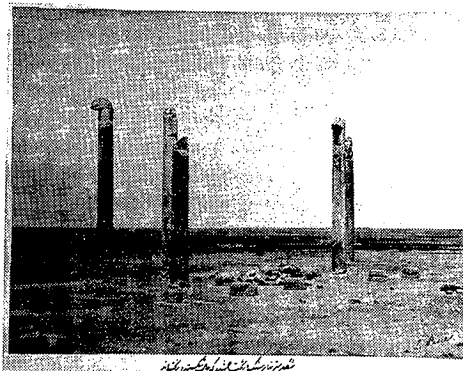
بنا بر اسناد رسمی منتشر شده در دوران ناصرالدین شاه، فوکه‌تی نخستین کسی است که روش کلودیون‌تر^۸ را که به سال ۱۸۵۱م/۱۲۶۸ق. ابداع شده بود، در ایران به کار بست. اعتمادالسلطنه، مورخ دوره ناصری نیز، به کار او اشاره کرده و درباره‌ی او چنین نوشته است: "... مسیو فوکتی معلم طبیعی، اول کسی است که در مدرسه طهران [دارالفنون] کلدیون استعمال نمود..."^۹. وی در این نوشته، از اروپاییان

اشکال تخت جمشید و قبر مادر سلیمان، مشهور به مشهد مرغاب و نقش رستم و بعضی عمارات. اگر چه خانه زاد با زحمات بسیار و مخارج از خود بطور چاپاری از دارالخلافه باهره الهی دارالعلم شیراز بجهت گرفتن عکس تصاویر معروضه رفتیم، بحمدالله از عهده برآمدیم. امیدوارم که مقبول رأی عالم آرای اعلیحضرت قدر قدرت قوی شوکت اقدس ظل اللّٰهی روح العالمین فداه افتد...^{۲۳} او همچنین با دیدگاهی ملهم از اشتیاق اروپاییان قرن نوزدهم در کشف و دیدن عجایب سرزمین‌های شرق، خاطر نشان کرده است: ... سلاطین فرنگستان مبالغ خطیری محض از برای دیدن اشکال و عمارات باقی مانده تخت جمشید مخارج به نقاشان می دهند که آمده به مملکت ایران، تصاویر تخت جمشید را کشیده ببرند. چون در کل روی زمین، بنا عجوبه و غریب تر از تخت جمشید نیست... پشه، در ادامه همین نوشته؛ خود را نخستین کسی می داند که از این بناها عکسبرداری کرده است: ... و تا بحال هم کسی از اهل فرنگستان نیامده بطور عمل فتوغرافی که عکس باشد نقل نماید ... در پایان این نوشته، پشه؛ به سبب پیشگامی در عکسبرداری از تخت جمشید، اظهار امیدواری کرده که از سوی ناصرالدین شاه، به دریافت نشانی دولتی مفتخر شود؛ ... چون خانه زاد اول از همه، اشکال و عمارات شکسته ریخته تخت جمشید را به عمل عکس نقل کرده‌ام و به خاکپای مبارک اعلیحضرت اقدس شهریاری روح العالمین فداه آوردم، امیدوارم که به نشان التفاتی بین الامثال مفتخر و سرافراز گردم. در پانزدهم شهر رمضان المبارک سنه ۱۲۷۴ چاکر جان نثار پیش فرنگی ایطالیایی معلم بیاده نظام عساکر منصوره پادشاهی، اشکال تخت جمشید و غیره را به عمل فتوغرافی نقل کرده (تصویر ۲).

(تصویر ۲) - شرحی درباره عکسبرداری لوییجی پشه از بناهای تخت جمشید سال ۱۲۷۴ قمری / ۱۸۵۸ م. آلبوم شماره ۲۲۵ آلبوم خانه کاخ گلستان تهران.

در طی مأموریت‌های نظامی، نخستین عکس‌های خود را تهیه کرده است. عبارت "Pesce ۱۸۵۳" [۱۲۷۰ ه. ق.]، که در پشت پای اسب نقش برجسته ی پادشاه ساسانی، در طاق بستان کرمانشاه به عنوان یادگاری توسط پشه کنده کاری شده،^{۱۶} آشکارا تأییدی است بر مأموریت پشه در کرمانشاه. عکس‌هایی که پشه در کرمانشاه تهیه کرده، در آلبوم شماره جدید ۹۱۱^{۱۷} و شماره قدیم ۲۳۸۲ در کاخ گلستان نگهداری می‌شوند.^{۱۸} کلنل پشه در سال ۱۸۵۸ م / ۱۲۷۴ ق، دست به ابتکاری تازه و جالب زده است. او در سفری به شیراز، افتخار نخستین عکسبرداری از بناهای باستانی تخت جمشید و پاسارگاد را نصیب خود کرد. هشت سال پیش از این تاریخ، ناصرالدین شاه، ژول ریشار فرانسوی (۱۸۹۱/۱۸۱۶ م - ۱۳۱۹ / ۱۲۲۲ ق. Jules Richard) را مأمور تهیه عکس‌هایی از تخت جمشید کرده بود، اما ریشار به دلایلی در نیمه راه، از اصفهان به سمت تهران بازگشته و مأموریت خود را به انجام نرسانده بود.^{۱۹} پشه، عکس‌هایی را که از این بناهای باستانی تهیه کرده بود، در ۲۹ آوریل سال ۱۸۵۸ م / ۱۵ رمضان سال ۱۲۷۴ ق. در آلبومی به ناصرالدین شاه جوان تقدیم کرده است.^{۲۰} عکس‌های پشه، نخستین گزارش مستند تصویری است که با شیوهی عکاسی، از بناهای باستانی ایران تهیه شده‌اند. تلاش‌های پشه در زمینه عکاسی در ایران، شباهت بسیار زیاد کار این پیشرو را با هم‌تایان خود، از جمله عکاسانی مانند ماکسیم دوکامپ فرانسوی و فرانسیس فریت انگلیسی^{۲۱} که چند سال پیش‌تر، عکاسی از سرزمین‌های مصر باستان و خاورمیانه را آغاز کردند، نمودار می‌کند. شاید بتوان عکس‌های پشه را نخستین عکس‌هایی دانست که از مناطق باستانی در قاره آسیا^{۲۲} تهیه شده است (تصویر ۱).

(تصویر ۱) - "شکل ستونهای سنگ در تخت جمشید که حال شکسته و ریخته‌اند" عکاس لوییجی پشه، سال ۱۲۷۴ قمری / ۱۸۵۸ م. آلبوم شماره ۲۲۵ آلبوم خانه کاخ گلستان تهران.

پشه، در صفحه اول آلبوم شماره ۷۳۵۶/۳۲۵ شرح کوتاهی از سفر خود و عکسبرداری از بناهای باستانی تخت جمشید را چنین نوشته است: این کتاب مُشتمل است بر

در این آلبوم وجود دارد که شامل: ۲۲ عکس از تهران، ۲ عکس از سلطانیه، ۳ عکس از طاق بستان و ۲۴ عکس از تخت جمشید، نقش رستم و قبر مادر سلیمان^{۲۳} است (تصویر ۳).

به این ترتیب، پشه؛ تعدادی از عکس‌های خود را در آلبوم‌هایی مشابه و با اهداف تجاری آماده و به مشتریان خود که اغلب اروپایی‌های مقیم تهران بوده‌اند عرضه کرده‌است و به گمان زیاد، در آینده نیز شاهد پیدا شدن آلبوم‌های مشابه دیگری از وی، نزد اشخاص یا موزه‌های دیگر خواهیم بود. پاره‌ای از ویژگی‌های ارزنده‌ی کار کلنل لوییجی پشه، به عنوان یکی از پیشگامان جنبه‌های کاربردی در عکاسی ایران، به شرح زیر است:

الف - نخستین عکسبرداری‌ها از بناهای تاریخی و باستانی ایران ب- تهیه‌ی نخستین گزارش‌های تصویری و عکس‌های مستند پ- ابتکار در تولید و عرضه تجاری عکس در ایران. پشه، تا اواسط سال ۱۸۶۲ م/ ۱۲۷۹ ق. در ایران اقامت داشته و در سال ۱۸۶۴ م/ ۱۲۸۱ ق. در همین کشور نیز از دنیا رفته است^{۲۴}.

۳- آنتونیو جیانوزی Antonio Giannuzzi

از نمونه آلبوم‌های جالب و بحث انگیز در میان مجموعه آلبوم‌های کاخ گلستان، آلبومی است به شماره ۲۸۴/۳۰۴ که در برگزیده عکس‌هایی از مشهد و برخی مکان‌های مذهبی این شهر و همچنین آثاری تاریخی از چند شهر و منطقه دیگر در طول مسیر تهران تا مشهد، از جمله شاهرود، دامغان، بسطام و طوس است.^{۲۵} در عکس شماره ۲ این آلبوم، که دورنمایی از گنبد و بارگاه امام رضا(ع) و مسجد گوهر شاد در آن نمایان است، امضایی با نوشته Giannuzzi دیده می‌شود. این تنها عکسی است که در این آلبوم دارای امضا است.

آنتونیو جیانوزی، از اهالی ناپل ایتالیا و در ایران به عنوان مدرس مدرسه نظام، در استخدام دولت ایران بوده است.^{۲۶} در زیرعکس شماره ۵ این آلبوم، ضمن شرحی درباره یکی از بناهای مذهبی که در مشهد ساخته شده، چنین نوشته شده است: "صورت صحن نو که خاقان خلد آشیان، فتحعلی شاه در مشهد مقدس ساخته‌اند مشهور به در پایین پا. در ایوان، رو به مشرق، پشت به مغرب، باز می‌شود که این بنا را جان افشان، در ایام مأموریت خود، فطرافی عکس برداشته امید مقبول رأی جهان آرا گردد. سنه ۱۲۷۵ ه.ق، ۱۸۵۸ م (تصویر ۴).

تاریخ تقدیم این آلبوم نیز تقریباً یکسال پس از زمانی است که پشه آلبوم عکس‌های تخت جمشید را به ناصرالدین شاه عرضه کرده است.

در این آلبوم، تعداد زیادی عکس نیز از گنبد و بناهای مربوط به حرم امام رضا(ع) گرفته شده که می‌توان آنها را نخستین عکس‌ها از گنبد و حرم امام رضا(ع) و حتی شهر مشهد به شمار آورد. در حالی که نخستین سفر رسمی ناصرالدین شاه به مناطقی از خراسان و شهر مشهد، که در آن، آقارضا

پشه در ماه مارس ۱۸۶۱ م/ ۱۲۷۸ ق. در نامه‌ای که به کنت کاوور (Count Cavour) رئیس مجلس ایتالیا، به رُم فرستاده، ضمن درخواست بازگشت به ایتالیا خاطر نشان کرده است که "آلبومی از جالبترین آثار تاریخی ایران که تاکنون کسی از آنها عکس نگرفته، و وی اولین کسی بوده که فکر تهیه این عکس‌ها به خاطرش رسیده، تهیه کرده است".^{۲۵} در ژانویه همان سال، پشه نسخه دیگری از آلبوم را برای گیوم اول، پادشاه پروس (قسمتی از کشور اتریش کنونی) فرستاده است.^{۲۶}

در آلبوم شماره ۶۷۹/۲۷۰۳ آلبوم خانه کاخ گلستان که برخی از عکس‌های موجود در آن، جزو قدیمی‌ترین عکس‌های شناخته شده از ایران، تاکنون هستند و اغلب توسط فرانسویس کارل‌هیان فرانسوی^{۲۷} در طول سفر ناصرالدین شاه در سال ۱۸۶۰ م/ ۱۲۷۶ ق. به مناطق سلطانیه و آذربایجان عکسبرداری شده‌اند، عکسی نیز با امضای پشه از گنبد سلطانیه در نزدیکی زنجان دیده می‌شود که نشان از همراهی پشه با اردوی شاه در این سفر دارد. در آلبوم دیگری که در موزه ملی هنرهای آسیایی گیمه^{۲۸} شهر پاریس موجود است^{۲۹} و پیش از این متعلق به کلنل ویکتور برونیار^{۳۰} (Victor Brogniar) فرانسوی بوده، نکات روشنگری درباره عکسبرداری ایتالیایی‌ها در ایران، به چشم می‌خورد.^{۳۱} در یکی از نخستین صفحات این آلبوم چنین نوشته شده است:

"ثبت نام برای یک آلبوم عکس از پنجاه منظره ایران، به قیمت هر کدام پنج قران... تهران ماه مه ۱۸۶۰ [ق ۱۲۷۷]، پشه"^{۳۲}

در این آلبوم، از برخی اروپایی‌های مقیم تهران در سال ۱۸۶۰ م/ ۱۲۷۷ ق. نام برده شده است و نام کلنل برونیار، به عنوان نفر سوم، که دست کم، پنجاه عکس از پشه خریداری نموده نوشته شده است. در مجموع، تعداد پنجاه عکس از پشه

(تصویر ۳) - نقش برجسته‌ای در تخت جمشید، عکاس لوییجی پشه، سال ۱۲۷۴ قمری/ ۱۸۵۸ م. عکس شماره AP۱۱۲۵۴، آرشیو عکس موزه ملی هنرهای آسیایی گیمه - پاریس.

پ- ارائه‌ی نمونه‌ای بدیع و تازه در نحوه ارائه عکس در آلبوم.

نمونه‌های دیگری از عکس‌های جیانوزی را می‌توان در آلبوم کلنل برونیار، در موزه گیمه دنبال کرد. در آلبوم کلنل برونیار، تعداد ۲۷ عکس از جیانوزی موجود است. علاوه بر عکس‌های سفر خراسان، که عیناً مشابه عکس‌های آلبوم شماره ۳۸۴/۲۰۴ در آلبوم خانه کاخ گلستان است و در این آلبوم تعداد آنها به ۲۶ قطعه افزایش یافته است، تعداد ۱۱ قطعه عکس نیز، از شهر تهران و مناظر اطراف آن، با شرح و معرفی بناها و مناظر دیده می‌شود.

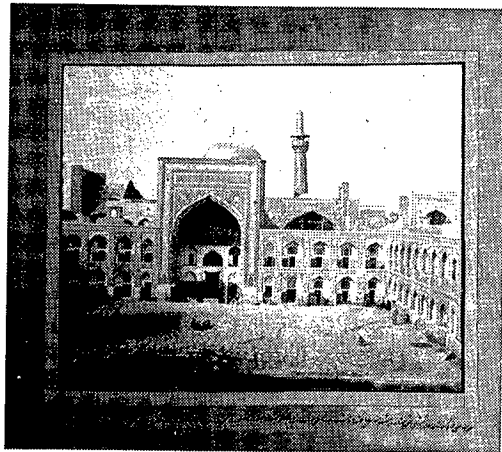
۴- لوئیجی مونتابونه Montabone Luigi

در میان افرادی که در این مقاله از آنان یاد شد، مونتابونه تنها کسی است که حرفه‌ی اصلی وی عکاسی بوده است. در تابستان سال ۱۸۶۲ م/ ۱۲۷۹ ق. هیأتی به سرپرستی مارسلو چروتی M. Cerruti از سوی ویکتور امانوئل دوم، پادشاه ایتالیا به دربار ناصرالدین شاه قاجار فرستاده شد.^{۳۸} به همراه این هیأت، عکاسی از اهالی شهر تورین (Turin) ایتالیا نیز به نام لوئیجی مونتابونه (Luigi Montabone) و دستیار ونیزی اش پی پتروبون (Pietrobon) به ایران آمدند.^{۳۹} این هیأت، در سوم اوت سال ۱۸۶۲ م./ ۱۲۷۹ ق. به تهران رسیدند و چهار ماه بعد، به اروپا مراجعت کردند. عکس‌های تهیه شده در این سفر، امروزه جزو منابع تصویری ارزشمند سالهای آغازین سلطنت ناصرالدین شاه به شمار می‌آیند. فیلیپو دو فیلیپی (Filippo do Filipi) وقایع نگار ایتالیایی و عضو هیأت سیاسی در سال ۱۸۶۲ م./ ۱۲۷۹ ق.، درباره اشتیاق ناصرالدین شاه به عکاسی چنین نوشته است:

" وقتی نوبت به آقای مونتابونه رسید (که به حضور شاه برسد)، شاه که شنیده بود ایشان عکاسی چیره دست هستند، اظهار اشتیاق کرد که مونتابونه کارهای خود را به وی نشان دهد و عکسی نیز از وی بگیرد."^{۴۰}

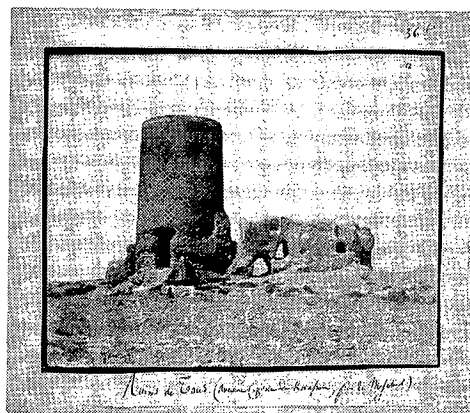
مونتابونه این خواسته شاه را چندین بار برآورده کرده است از همین رو، در آلبوم شماره ۷۳۹۵/۳۷۴ که در آلبوم خانه کاخ گلستان موجود است، تعدادی عکس از ناصرالدین شاه، در حالت‌ها و زمان‌های گوناگون دیده می‌شود که عکسبرداری آنها توسط مونتابونه انجام شده است (تصویر ۶).

عکس‌های مونتابونه، اغلب از کیفیت مطلوبی برخوردارند. پاره‌ای از عکس‌های چهره، به ویژه عکس‌هایی که از ناصرالدین شاه تهیه شده، به طرز زیبایی رنگ آمیزی، یا با استفاده از تکنیک محو نمایی همچون وینی یت (Vignetting)^{۴۱}؛ ارائه شده‌اند. شاید بتوان رد پای تأثیر نخستین کاربردهای تکنیکی و زیبایی شناسی اروپایی بر عکاسی ایران را در همین آلبوم مشاهده نمود. رنگ آمیزی دستی عکس‌ها، تکنیک‌های زیبا سازی و ارائه عکس، نحوه حالت دادن (Pose) به اشخاص مورد

(تصویر ۴) - " صورت صحن نو که خاقان خلد آشیان فتحعلی شاه در مشهد مقدس ساخته اند مشهور به در پایین پا. در ایوان، رو به مشرق، پشت به مغرب، باز می‌شود که این بنا را جان افشان، در ایام مأموریت خود فطرافانی عکس برداشته امید مقبول رأی جهان آرا گردد. سنه ۱۲۷۵ قمری، ۱۸۵۸ م. عکاس آنتونیو جیانوزی، آلبوم شماره ۲۰۴ آلبوم خانه کاخ گلستان تهران.

عکاسباشی^{۳۷}، عکسبرداری از وقایع و مکانهای در طول سفر را در سال ۱۸۶۶ م/ ۱۲۸۳ ق. برعهده داشته، حدود هفت سال پس از عکسبرداری جیانوزی از این مناطق، انجام گرفته است (تصویر ۵).

(تصویر ۵) - خرابه‌های شهر توس (در نزدیکی مشهد)، عکاس آنتونیو جیانوزی، سال ۱۲۷۵ قمری/ ۱۸۵۸ م. عکس شماره AP۱۱۲۵۵، آرشیو عکس موزه ملی هنرهای آسیایی گیمه - پاریس.

آلبوم جیانوزی در اندازه ۲۵/۵×۳۰ سانتیمتر است. شیوه‌ی قاب کردن ابتکاری عکس‌ها با مقواهای رنگی در این آلبوم، در زمان خود جالب توجه است. عکس‌ها به روش کولودیون‌تر عکسبرداری و با روش آلبومین چاپ شده‌اند. پاره‌ای از ویژگی‌های قابل توجه در کار جیانوزی به شرح زیر است:

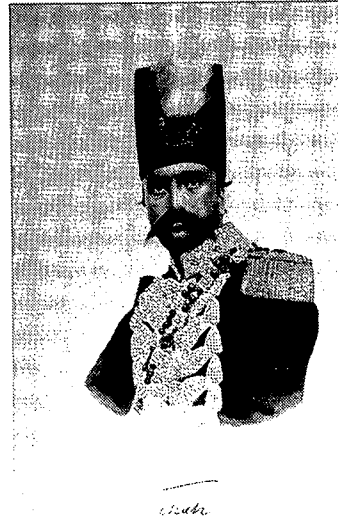
الف- مستند سازی تصویری شهرها و برخی آثار تاریخی مسیر تهران تا مشهد در دوران ناصر
ب- نخستین عکس برداری از شهر مشهد و بناهای تاریخی و مذهبی آن

به کار عکاسی مشغول بودند، پذیرفت. نحوه عکسبرداری تکچهره‌هایی که بویژه از شخص شاه، با نمای نزدیک و پس‌زمینه ساده‌ی تیره یا روشن و یا بصورت مَحونمایی شده و به روش دستی رنگ‌آمیزی شده است نیز، در سال‌های بعد توسط عکاسان ایرانی الگو قرار داده شده است. در عکسی، گروهی از درباریان را در دو ردیف ایستاده و نشسته می‌بینیم. شاه، بعدها بر روی این عکس، به خط خود، افراد حاضر در عکس را معرفی کرده^{۴۲} و نوشته است: "در نیاوران، عکاس ایتالیایی انداخته است"^{۴۳}. در همین عکس، چهره ایام جوانی آقارضا عکاسباشی^{۴۴}، نخستین عکاس حرفه‌ای ایران نیز دیده می‌شود. (تصویر ۷)

اندازه آلبوم شماره ۷۳۹۵/۲۷۴؛ به پهنای ۵۰ و بلندی ۴۹/۲ سانتیمتر است. بر روی جلد این آلبوم، با رنگ طلایی و به زبان ایتالیایی، چنین نوشته شده است:^{۴۵}

"RICORDI DEL Piaggio in Persia DELLA MISSIONE ITALIANA 1862"

بی‌تردید، با جستجو‌هایی که در آینده صورت خواهد گرفت، ابعاد گسترده‌تری از کارهای این پیشروان پدیدار خواهد شد و می‌توان به طور قطع و یقین درباره تأثیرات و جایگاه واقعی هر یک از این پیشگامان نخستین در عکاسی ایران، داوری نمود.

(تصویر ۶) - عکس رنگ‌آمیزی شده ناصرالدین شاه در اوایل سلطنت، عکاس لوییجی مونتابونه، سال ۱۲۷۹ قمری / ۱۸۶۲ م. آلبوم شماره ۷۳۹۵/۲۷۴، آلبوم خانه کاخ گلستان تهران.

عکسبرداری و ترکیب‌بندی‌های حاصل از تجربه‌های یک عکاس حرفه‌ای اروپایی، از جمله مواردی است که می‌توان به عنوان تأثیرات کار مونتابونه بر عکاسان ایرانی که در دربار سلطنتی

(تصویر ۷) - "رجال درباری"، عکاس لوییجی مونتابونه، سال ۱۲۷۹ قمری / ۱۸۶۲ م. آلبوم شماره ۷۳۹۵/۲۷۴، آلبوم خانه کاخ گلستان تهران.

نتیجه‌گیری

شهرها و مناظر شهری و برخی مراسم رسمی، شیوه‌های بدیع در ارائه‌ی عکس در آلبوم، ابتکار در تولید و عرضه تجاری عکس در ایران، برخی روش‌های تکنیکی در چهره‌نگاری و رنگ‌آمیزی عکس سهم قابل توجهی دارند. پاره‌ای از آثار ابتکاری و بدیع این پیشروان در عکسبرداری، زمینه‌ساز تأثیر پذیری مستقیم یا غیر مستقیم عکاسان ایرانی از آنان بوده است که با بررسی و کنکاش بیشتر در آثار و شیوه‌های کار این پیشگامان، می‌توان نکته‌های ارزشمندی از سیر تحول و دگرگونی در تاریخ عکاسی ایران را آشکار ساخت.

حضور گسترده اروپاییان در نخستین سال‌های آغاز عکاسی در ایران موجب کشف و پیشبرد برخی جنبه‌های کاربردی فن عکاسی در ایران شد. در این میان، نقش ایتالیایی‌ها از دیگر اروپاییان، از برخی لحاظ از سایرین برجسته‌تر است. فوکه‌تی؛ افسر ایتالیایی، از نخستین کسانی است که نام او به عنوان یکی از پیشگامان عکسبرداری به روش کولودیون‌تر در ایران به ثبت رسیده است. لوییجی پشه، آنتونیو جیانوزی و لوییجی مونتاپونه نیز به ترتیب، در آغاز برخی حرکت‌های نخستین مربوط به عکاسی در ایران از جمله؛ عکاسی مستند، گزارش‌های تصویری، عکسبرداری از آثار باستانی و بناهای مذهبی، ابنیه،

پی‌نوشت‌ها:

- صفحه نقره، اصطلاحی است که در کتاب‌ها و نوشته‌های مربوط به سال‌های نخستین آغاز عکاسی در ایران، در برابر داگرتوتیپ قرار گرفته است. برای آگاهی بیشتر نگاه کنید به: ناصرالدین، شاه عکاس، محمدرضا طهماسب پور، نشر تاریخ ایران، تهران، ۱۳۸۱ خ، صص ۱۸۷ تا ۲۱۱.
- ن. ک به: ناصرالدین، شاه عکاس (پیشین) ص ۱۷ پی‌نوشت شماره ۵.
- تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران، دکتر حسین محبوبی اردکانی، جلد اول، چاپ سوم، ۱۳۷۸ خ، انتشارات دانشگاه تهران، ص ۲۶۲.
- برجسته‌ترین و مستعدترین شاگرد فوکه‌تی، میرزا کاظم محلاتی بود که پس از وی سالها در مدرسه دارالفنون شیمی درس می‌داد و در حقیقت پایه‌گذار علم شیمی در ایران بود. دارالفنون، اقبال یغمایی، انتشارات سروا، تهران- ۱۳۷۶ خ، ص ۵۳ میرزا کاظم محلاتی کتابی را نیز درباره عکاسی به نام "کتاب عکس" تألیف و ترجمه کرده است وی همچنین تجربیاتی عملی در زمینه عکاسی داشته است. برای آگاهی بیشتر ن. ک به ناصرالدین، شاه عکاس (پیشین) صص ۱۹۲-۱۹۵ و ۲۱۹-۲۲۰.
- Dr. Polack نیز عضومان گروه معلمان استخدام شده توسط دولت ایران در سال ۱۸۵۱ م/ ۱۲۶۸ ق. و از همراهان فوکه‌تی در سفر به ایران بود.
- تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام در ایران، یحیی ذکاء، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران سال ۱۳۷۶ خ، ص ۲۳.
- سرآغاز عکاسی در ایران، دانا استاین، ترجمه ابراهیم هاشمی، انتشارات اسپرک، تهران ۱۳۶۸ خ، ص ۱۶.
- کولودیون‌تر (Wet Plate) / Collodion Humid روشی بود که توسط فردریک اسکات آرچر (۱۸۱۳-۱۸۵۷) در سال ۱۸۵۱ م. ابداع شد. کولودیون محلولی بود از پیروکسیلین در مخلوطی از الکل و اتر. در هوای آزاد، مایع به سرعت تبخیر و پیروکسیلین به صورت پوسته‌ی نازک، نرم و بی‌رنگ باقی می‌ماند. (فرهنگ عکاسی، اسماعیل عباسی، چاپ اول، انتشارات سروش، تهران، ۱۳۷۵ خ).
- مرآت البلدان، محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، جلد سوم، چاپ سنگی، طهران، ۱۸۷۹-۱۸۷۷ م/ ۱۲۹۷-۱۲۹۴ ق، صص ۲۲-۲۰.
- نام‌های اشاره شده از این قرارند: مسیو ریشارخان، مسیو کرشیش نمساوی (اتریشی) و مسیو کارلیان (کارل‌هیان).
- تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران... (پیشین)، ص ۲۸۰. به نظر نگارنده، آگاهی نسبی فوکه‌تی از علم جراحی و آشنایی او با کولودیون، که حتی پیش از کاربرد آن در عکاسی، برای التیام زخمهای عمیق در جراحی نیز مورد استفاده قرار می‌گرفته، زمینه‌ساز آشنایی او با این شیوه در عکاسی شده است و در درستی این مطلب تردید نمی‌توان کرد.
- کلنل، کلونل Kolonel صاحب منصبی در ارتش‌های اروپایی، برابر با سرهنگ. فرهنگ اصطلاحات دوره قاجار، قشون و نظمیه. یحیی مدرسی، حسین سامعی، زهرا صفوی میرهن، دفتر پژوهشهای فرهنگی، تهران/ ۱۳۸۰ خ.
- سرهنگ مترتسو، کتابی نیز بنام قواعد نظامیه تألیف کرده که به شماره ۸۵۲۶ در بخش نسخه‌های دستنویست کتابخانه ملی ایران نگهداری می‌شود.
- تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام... (پیشین) ص ۱۹.

۱۵ فرخ غفاری، پژوهشگر تاریخ سینمای ایران در مقاله‌ای در نشریه فرانسوی Objectif Image، کلنل پشه را علاوه برداشتن منصب نظامی، عکاس و معلم عکاسی دارالفنون نیز معرفی کرده، اما به درستی منبع خود برای این مطلب ارائه نکرده است. ن. ک. به:

Objectif Image/ Union Nationale des Associations PTT d'Expression par l'Image / No.36/ Photographes en Iran, photographies d'Iran /Farrokh Ghaffary/ Pp.12-16/1997/paris

۱۶ این دستنوشته‌کننده کاری شده را در بازدیدی که در سال ۱۳۷۷ خ. از بناهای باستانی کرمانشاه انجام دادم، دیده و یادداشت کرده‌ام. در عکس صفحه ۱۸ آلبوم شماره ۱۷۱ که آقا رضا عکاسباشی در سفر عتبات، از آثار باستانی طاق بستان در کرمانشاه عکس برداری کرده، تصویر این‌کننده کاری، به روشنی در پشت پای اسب پادشاه ساسانی دیده می‌شود.

۱۷ در بخش‌های دیگر این مقاله، شماره جدید و قدیم آلبوم‌ها با / جدا شده است. شماره سمت راست مربوط به شماره ثبت جدید و شماره سمت چپ مربوط به شماره ثبت قدیم آلبوم‌ها در آلبوم خانه کاخ گلستان است.

۱۸ دکتر شهریار عدل، عکس‌های این آلبوم را کار لوئیجی پشه می‌داند. گفتگوی نگارنده با دکتر شهریار عدل، پاییز سال ۱۳۸۲ خ.

۱۹ مجموعه عکسی به نسبت کامل، از بناهای باستانی کرمانشاه از جمله: طاق بستان، کتیبه بیستون، طاق گرا، کتیبه سنگی شاپور و برخی بناهای باستانی ساسانیان و نیز برخی مکان‌های مقدسه در کشور عراق کنونی را آقا رضا عکاسباشی در سفر ناصرالدین شاه به عتبات عالیات در یونت نیل سال ۱۲۸۷ ق (۱۸۷۰ م.) همراه با زیر نویس‌هایی در تاریخ و شرح آثار باستانی یاد شده، که البته برخی از آنها روایت‌هایی غیر علمی نیز هستند، عکسبرداری و در آلبوم شماره ۱۷۱ کاخ گلستان گرد آورده است.

۲۰ خورمه، طلایع کاوش عل‌می ایرانیان، شهریار عدل، فصلنامه طاووس، شماره ۳ و ۴، بهار و تابستان ۱۳۷۹ خ، عدل در همین مقاله نوشته است: جای تاسف است که ریشار؛ خود، اهمیت جهانی صدور فرمان ناصری را چه در چارچوب آن زمان و چه بعد، دریافت و عکس‌ها را نگرفت. او که چندین سال را در دستگاه دولتی گذرانده بود میبایستی نیک بداند که حواله دولتی، بویژه در آن زمان که امیر کبیر مشغول سر و سامان دادن به وضعیت مالی کشور بود و با عشقی که شاه به تصویر داشت، دیر یا زود پرداخت میشد و بنا براین اگر او بعد سفارش همایونی را دریافته بود میبایستی کار را، حتی با قرض و یا بدون چشم‌داشتی به پایان ببرد و نام خود را جاودانی سازد (ص ۲۲۱).

نیز ن. ک. به: ناصرالدین، شاه عکاس ... (پیشین) ص ۶۳.

۲۱ آلبوم شماره ۷۳۵۶/۳۳۵ آلبوم خانه کاخ گلستان.

۲۲ (Maxim Du Camp 1822-1894) از نخستین سال‌های ۱۸۵۰ م. عکس‌هایی را از بناهای باستانی مصر، به همراه هیأتی برای دولت فرانسه تهیه کرد (Francis Firth 1822-1898). از آغازین سال‌های ۱۸۵۷ م. با انگیزه تولید تجاری عکس‌های سرزمین‌های باستانی، عکس‌های بسیاری از بناهای باستانی مصر و خاورمیانه تهیه کرد و با چاپ کتاب‌هایی از این گونه عکس‌ها، به موفقیت‌های مالی شایانی دست یافت. برای آگاهی بیشتر از شرح حال فریت، نیز ن. ک. به: عکاسان بزرگ جهان، برایان کو، ترجمه پیروز سیار، نشر نی، تهران ۱۳۷۹ خ، صص ۱۰۴-۹۷.

۲۳ نخستین عکس‌ها از قاره آسیا را می‌توان در کارهای فلیکس بیتو (Felix Beato 1830-1906) عکاس انگلیسی متولد ونیز، از کشور چین دید. بیتو در سال ۱۸۵۰ م. همکاری خود را در مالت با عکاس دیگر انگلیسی جیمز رابرتسن (James Robertson 1819-1869) که در طول سال‌های ۱۸۵۲ تا ۱۸۶۵ فعالیت عکاسی داشت، آغاز کرد. آن دو، نخست در مالت و سپس طی سفرهایی در مصر، قسطنطنیه و آتن به عکاسی پرداختند. در ۱۸۵۵ بیتو و رابرتسن بیش از ۶۰ قطعه عکس از سقوط سباستوپول و بقایای جنگ کریمه گرفتند که بعدها همراه با عکس‌های راجر فنتون (Roger Fenton 1819-1869) که قبل از آن دو عکس‌های فراوانی از جنگ کریمه گرفته بود، در لندن به نمایش در آمد. بیتو، بعدها بطور مستقل به چین رفت، عکس‌های وی از تسخیر بندر تی ینت سین (Tientsin) توسط نیروهای انگلیسی و فرانسوی در اوت ۱۸۶۰ و نیز از اجساد که در پایان جنگ‌های موسوم به تریاک در میدان نبرد پراکنده شده بود سندیت تاریخی دارند. سرآغاز عکاسی در ایران... (پیشین)، ص ۴۷ بخش افزوده‌های مترجم.

۲۴ آلبوم شماره ۷۳۵۶/۳۳۵، آلبوم خانه کاخ گلستان تهران.

۲۵ سرآغاز عکاسی در ایران... (پیشین)، ص ۱۶.

۲۶ همان، ص ۱۶. نیز ن. ک. به مقاله فرخ غفاری در:

Objectif Image... (Ibid) p12

۲۷ Francis Carhian، تولد در پاریس ۶ می ۱۸۱۸/۲۹ جمادی‌الثانی ۱۲۲۳، فوت در تهران ۶ ژانویه ۱۸۷۰/۳ شوال ۱۲۸۶، کارلهیان عکاس فرانسوی است که در پایان سال ۱۸۵۸ م/ ۱۲۷۵ ق. به تهران آمد. وی در ایران ماند و در دارالفنون به خدمت پرداخته، در این کشور از جهان رفت. فصلنامه طاووس... (پیشین) ص ۲۳۱.

Musee national des Arts asiatiques Guimet ۲۸

۲۹ آلبوم یادگاری...، رضا شیخ، نشریه عکسنامه، سال سوم، شماره یازدهم، بهار- تابستان ۱۳۸۲ خ، صص ۲۳-۹.

۳۰ Victor Brogniar کلنل ارتش ناپلئون سوم و رئیس هیأت صاحب منصبان نظامی و اعزامی کشور فرانسه به ایران. همانجا ص ۹.

۳۱ عکس‌ها و نقاشی‌هایی از آلبوم برونیار را به همراه دانستنی‌هایی دیگر، آقای ژروم قزکی، مدیر هنری موزه گیمه پاریس برای نگارنده فرستادند، از ایشان سپاسگزارم.

- ۳۲ همانجا، ص ۱۱ - در این آلبوم، عکس‌های دیگری نیز از کارل‌لیان و جیانوزی موجود است.
- ۳۳ در اغلب نوشته‌های دوران قاجار و از جمله نوشته پشه در آلبوم تخت جمشید، بنای آرامگاه کوروش کبیر پادشاه هخامنشی واقع در پاسارگاد، قبر مادر سلیمان معرفی شده است. سبب این تغییر نام را که به مکان‌های باستانی دیگری نیز در ایران نسبت داده‌اند، نخست، عدم آگاهی مردم عادی نسبت به این مکان‌های تاریخی - باستانی و دیگر، به دلیل جلوگیری از تعرض سودجویان و جویندگان دافینه‌های باستانی در قرن‌های گذشته برشمرده‌اند. ن.
- ۳۴ موضوع درگذشت پشه را در ایران، دکتر شهریار عدل که اسنادی درباره مرگ پشه و محل آرامگاه وی در تهران یافته‌اند، تایید کردند. گفتگوی نگارنده با دکتر شهریار عدل، پاییز سال ۱۳۸۲ خ.
- ۳۵ این آلبوم را من بطور اتفاقی، برای نخستین بار در سال ۱۳۷۸ خ. در آلبوم خانه کاخ گلستان دیدم و با توجه به امضای جیانوزی و نوشته وی در این آلبوم، او را فردی از افسران ایتالیایی در خدمت دولت ایران فرض کردم. جستجوهای من برای بدست آوردن آگاهی‌های بیشتر از این شخص، در بایگانی اسناد تاریخی وزارت امور خارجه ایران و برخی کتاب‌ها و روزنامه‌های رسمی دوران ناصری نیز تاکنون نتیجه‌ای نداشته‌است. آگاهی‌های فعلی ما از نام کوچک و شغل و سمت وی، بر اساس آلبوم کلنل برونیا، در موزه گیمه پاریس است. ن.
- ۳۶ در حاشیه آلبوم برونیا، جیانوزی به عنوان مدرس مدرسه نظام از ناپل ایتالیا معرفی شده است. آلبوم یادگاری... (پیشین) ص ۲۱، پی‌نوشت شماره ۱۱.
- ۳۷ آقارضا اقبال السلطنه (عکاسباشی) نخستین عکاس حرفه‌ای ایران، فرزند میرزا اسماعیل جدید الاسلام، به سال ۱۸۴۲ م/ ۱۲۵۹ ق به دنیا آمد و در سال ۱۸۹۰ م/ ۱۳۰۷ ق از دنیا رفت. برای آگاهی بیشتر از شرح حال وی، ن. ک: تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام... (پیشین) صص ۵۷-۴۷.
- ۳۸ تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام... (پیشین)، ص ۵۹.
- ۳۹ گنجینه عکس‌های ایران، ایرج افشار، نشر فرهنگ ایران، تهران، ۱۳۷۰، ص ۲۲.
- ۴۰ سرآغاز عکاسی در ایران (پیشین) صص ۲۱-۲۰. نیز ن. ک به:
- The Photograph Album of Italian Diplomatic Mission to Persia. Summer 1862" East and West,"
New series Vol. 22 Nos. 3-4 (September-December 1972), Pp 255-272
- ۴۱ Vignetting: مَونمایی، شیوه‌ای در چاپ عکس، که در آن کناره‌های تصویر به تدریج محو می‌شود و به سفیدی یا سیاهی می‌گراید. ن.
- ۴۲ در آلبوم موجود در کاخ گلستان، علاوه بر زیر نویس‌هایی به زبان ایتالیایی در زیر عکس‌ها، ناصرالدین شاه نیز به خط خود، اغلب عکس‌ها، افراد حاضر در عکس، یا برخی بناها را معرفی کرده است.
- ۴۳ آلبوم خانه کاخ گلستان، آلبوم شماره ۲۷۴، عکس شماره ۵۱.
- ۴۴ آقارضا عکاسباشی در این تاریخ، جوانی بیست ساله بوده است.
- ۴۵ ترجمه نوشته روی جلد آلبوم چنین است: اسناد سفر هیأت ایتالیایی در ایران ۱۸۶۲ م.

فهرست منابع:

- آتابای، بدری (۱۳۵۷) "فهرست آلبوم‌های کتابخانه سلطنتی"، تهران.
- استاین، دانا (۱۳۶۸) "سرآغاز عکاسی در ایران"، ترجمه ابراهیم هاشمی، انتشارات اسپرک، تهران.
- اعتمادالسلطنه، محمد حسن خان (۱۲۹۷-۱۲۹۴ ق/ ۱۸۷۹-۱۸۷۷ م) "مرآت البلدان"، جلد سوم، چاپ سنگی، طهران.
- افشار، ایرج (۱۳۷۰) "گنجینه عکس‌های ایران"، نشر فرهنگ ایران، تهران.
- دفاتر ثبت آلبوم‌های آلبوم خانه کاخ گلستان تهران.
- ذکا، یحیی (۱۳۷۶) "تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام در ایران"، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
- روزنامه دولت علیه ایران شماره ۵۲۷، چاپ سنگی، طهران، (۱۲۷۹ ق. / ۱۸۶۲ م).
- روزنامه وقایع اتفاقیه شماره ۴۲، چاپ سنگی، طهران، (۱۲۶۸ ق/ ۱۸۵۱ م).
- سامعی، حسین/ مدرس، یحیی/ صفوی مبرهن، زهرا (۱۳۸۰) "فرهنگ اصطلاحات دوره قاجار (قشون و نظمیه)"، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.
- شیخ، رضا (۱۳۸۲) "آلبوم یادگاری...، نشریه عکسنامه"، سال سوم، شماره یازدهم، بهار - تابستان، صص ۲۲-۹.
- طهماسب پور، محمدرضا (۱۳۸۱) "ناصرالدین، شاه عکاس"، نشر تاریخ ایران، تهران.

- عبدل، شهریار (۱۳۷۹) "خوره طلایه کاوش علمی ایرانیان"، فصلنامه طاووس، شماره ۳ و ۴، بهار و تابستان، ص ۲۳۱.
 کو، برایان (۱۳۷۹) "عکاسان بزرگ جهان"، ترجمه پیروز سیار، نشر نی، تهران.
 محبوبی اردکانی، حسین (۱۳۷۸)، "تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران"، انتشارات دانشگاه تهران، ج اول- چ سوم.
 یغمایی، اقبال (۱۳۷۶) "دارالفنون"، انتشارات سروا، تهران.

Archives photographiques, "Album Perse" AP 11152 RMN / MNAA- Guimet (Musée national des Art asiatiques-
 Guimet).

(September-December 1972) "East and West, New series" Vol. 22 Nos. 3-4.

Adle, Chahryar, avec la collaboration de Zoka, Yahya (1983) "Notes et Documents sur la Photographie
 Iranienne et son Histoire", Studia Iranica, Vol. 12. Brill, Leiden.

Union Nationale des Associations PTT d'Expression par l'Image, (1977) "Objectif Image", Paris, No. 36.

Journal of the IQSA (2001) "Qajar Era Photography", Vol. 1. p. 21 & Cover, Rotterdam.

Bajac, Quentin (2001) "The Invention of photography (the first fifty years)", Thames & Hudson Ltd, London.